

KÜLSŐ MAGYAROK

Margittai Gábor

UTAZÁS
A VÉGEKEN

Scolar

TARTALOM

BEVEZETŐ	7
Erdő a toronyban	
ERDÉLY ÉS A HEGYEKEN TÚL – Rapsonné várától a Csángóföldön át Máramarosig	17
Kövek igaza Régészeti barangolások a Székelyföldön	19
Álmodó és Perzselő Schütz István Balkán-kutató a dákoromán elméletről	43
Napba néző Keleti végeken: csángó világ Gyimesben	53
Külső magyarok Moldva visszakerülhet Európa térképére?	91
Holtak háborúja A magyar szórvány végorái Dél-Erdélyben	105
Harapófogóban Szombathelyi civilek határon túli műemlékeinkért	155
A tér visszavétele Bíró A. Zoltán kultúrantropológus süllyedő peremvidékekről	161
Istenfélő város Máramarossziget és a fölrúgott egyensúly	167

KÁRPÁTALJA – Aknaszlatinától Nagybocskón át Királymezőig	183
Fej nélküli Bogdan	185
Elsodort hidak földje: mesék a magyar génhibáról	
FELVIDÉK – Lőcsétől Podolinon át a hűtlen folyóig	207
Öreg Kutját utolérni	209
Láthatatlan városok: magyarok a Szepességben	
Afrikai palacsinta	247
A Felvidék száműzöttei	
DÉLVIDÉK – Csurogtól Óbecséig	263
Testvériség, egység	265
Magyarverések: koszovói taktika a Vajdaságban?	
Sintérgödörben	271
Teleki Júlia az apák szívéről és a bűnösök nevééről	
FORRÁS	276

BEVEZETŐ

Erdő a toronyban

Ma már nem tudnám felidézni azt az elmosódott feliratú sírkövet, megtört ívű gótikus ablakot, folyondárral benőtt templomot, kőműveskalapáccsal kilyuggatott Szent László-freskót vagy a szél ritmusára hajmeresztő magasságban billegő, bronztestén magyar mondatokat sejtető harangot, amely nem csupán váratlan megállásra és zavart töprengésre kényszerített, de egyszer s mindenkorra megváltoztatta életem. Sem azt a református, unitárius vagy katolikus lelkipásztort, netán apái nyelvét már csak dadogva-szégyenkezve beszélő hírmondó magyart vagy ősi szavaira, tudására, meséire büszke csángó havasi pásztort, aki egy-egy alig észrevehető kézmozdulatával, mindennél többet mondó hallgatásával lelki térképet adott e sírköveket és harangokat összekötő, láthatatlan úthálózathoz. Láthatatlan városok, falvak, tanyák láthatatlan utcáinak láthatatlan járókelőihez – akikkel az én felmenőim is szorgosan együtt bandukolnak, amíg világ ez a láthatatlan világ.

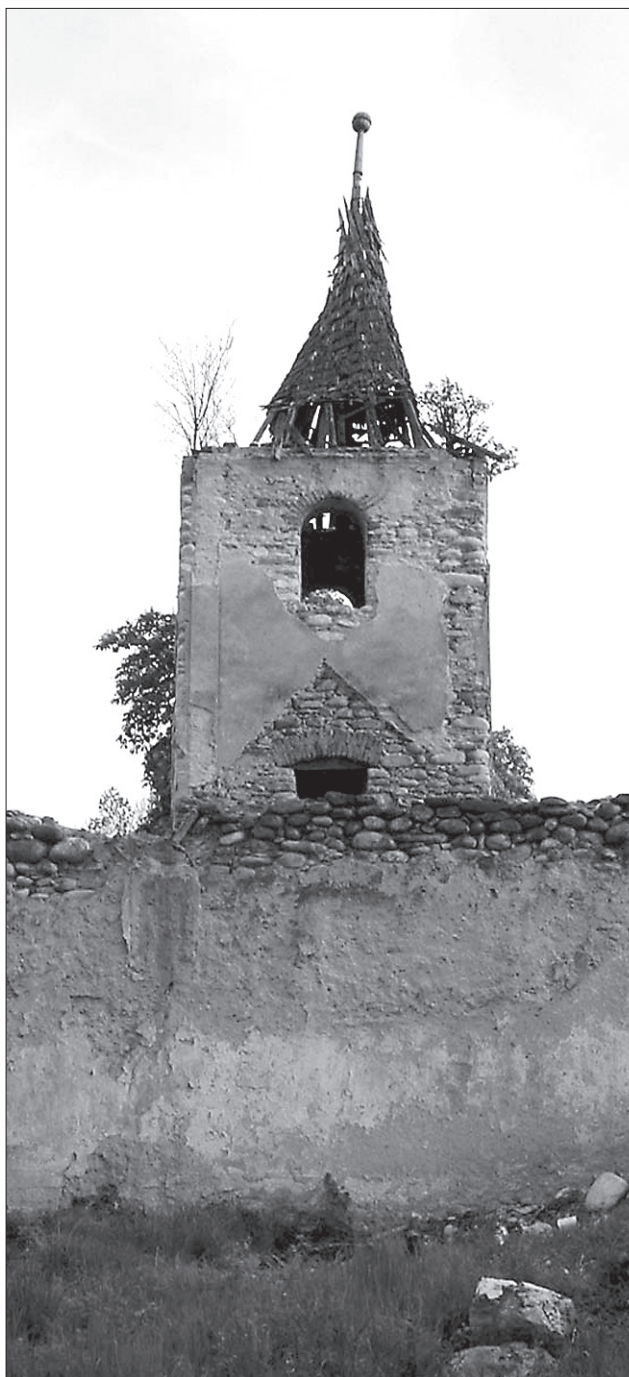
Amikor mégis igyekszem föleleveníteni, hogy a sok ezer bejárt kilométernek melyik négyzetméteréhez köthetem a keserves katarzist, a húsba vágó döbbenetet, amely legalább annyira járt fizikai roszulléttel, mint többé le nem rázható teherrel – akkor leginkább két táj jut eszembe: a dél-erdélyi Hátszegi-medence és a felvidéki Szepesség. Talán a huszonötödik évében meghalt Agyagfalvi ... Ferenczné Pollatschek Irén 1896-os sírköve egy demsusi nemesi kúria romjai mögött, elmosódó betűivel, félig a földbe taposva? Talán a fehérvízi református istenháza, amelynek pusztuló tornyából lombos fák nőttek ki? Netán a borbereki templom csontváza, amely hol krumpliföld, hol kukoricatábla közepén várja a kegyelemdőfést? Vagy az alvinci, melynek romos, összefirkált belsejében telente birkákat tartottak – akár a hanyatlás végi Róma szentélyeiben? Az évszázados méltóságú, megtörhetetlen szepességi arisztokrata hölgyek elbeszélései a kiűzetésről egy-egy félhomályos panellakásban? Vagy mindazoknak a tömegsírja, akikért ma sem szólhat a harang?

A kilencvenes évek eleje – amikor a határon túli területeket még nem érte el a globális modernizáció, sem a gyógyíthatatlan csaldóság az anyaországokban – kitűnő iskola volt a Kárpát-medencei külső magyarság sorsának, létmódjának, túlélési lehetőségeinek értelmezésére. Ebben az időszakban minden további nélkül megeshetett, hogy hét szegedi egyetemista fölkerelkedjék, elvonatozzon a Székelyföldre, majd favágók teherautóján, traktoron, vándorló cigányok lovas kocsiján, de leginkább az apostolok lován bejárja ezeket az eszmélő tájakat úgy, hogy egy percig se fájjon a feje, hol kap szállást és meleg vacsorát. Szentelenek és mohók voltunk, plébániák, parókiák ajtaján kopogtatunk be esténként, hogy a puliszka és az orda mellé olyan történeteket kapjunk, meg olyan úti célokat, amelyek egyre beljebb csaltak bennünket az elszakított magyarság életébe. Soha nem felejttem el a kányádi lelkészét, aki a legnagyobb természetességgel tessékelte be hetünket a parókiára, és Nyíró-regényből előpattant, kemény székely urát, aki elmagyarázta nekünk, hogy ő rosszkedvében mindig templomuk padlójára fekszik, hogy onnan csodálja meg a mennyezetre festett magyar címet, amelyet a románok sem tudtak, mertek levakarni. És nem felejttem el öreg gyimesi csángó barátainkat sem, akik ugyanezzel a magától értetődő szívéllyel vezettek ki bennünket, tévelygő magyarországi turistákat a havasi rengetegből, hogy a villámsújtotta hegycsúcsok alatti kalyibájukban, e nyomorúságos kunyhóban megosszák hetünkkel még nyomorúságosabb vacsorájukat. És akikhez aztán évekig – halálukig – visszajártunk magyarságot, túlélést, ősi múltat, hagyománytiszteletet és méltóságot tanulni.

Ezek az idők elmúltak. Megváltoztak az utak is, mert más lett az anyaországi és a határon túli magyarság, és megváltoztam magam is annak a bizonyos sírfeliratnak vagy templomromnak a villámcsapásszerű hatására. Közben olyannyira felgyorsultak a folyamatok – rosszak és jók egyformán –, hogy már szűkösen bizonyult a szép havasi tájak, székely kapus falvak, ősváras dombok világa. Félrevezetőnek, hazug kényelműnek éreztem az Erdély- vagy Felvidék-romantikát abban a közegeben, ahol a felszín alatt a leggyilkosabb erők és fortélyok őrlék fel mindazt, ami a felszín fölött törekszik életben maradni: a gyökereket, az alapokat.

E gyilkos erő kezdett érdekelni. Túl a tömbmagyarság szállásterületein a végek vonzottak magukhoz ellenállhatatlanul. A legvége a hajdani magyar világnak és műveltségnek, ahol – akár egy vulkán kráterében – a felszín alatti mozgásokat a maguk pokolian kendőzetlen természetükben lehet megismerni. Ez volt Dél-Erdély vagy a Szepesség, vagy a belső feszültségek felbolydította gyimesi

Patakország, vagy a kárpát-aljai és a máramarosi periferia és a délvidéki temetetlen holtak birodalma. A zavarba ejtő szépségű, hősiességű és abszurditású peremvidék, ahol tökéletesen megmutatkozott az átváltozóban lévő Kárpát-medence, a végső láthatatlan birodalmába szoruló régi Magyarország arca. Hírek jöttek arról például, hogy a Hátszegi-medencében a román görögkeleti egyház csellel, pénzzel vagy erővel igyekszik megkaparintani Árpád-kori templomainkat, hogy aztán az ősi erdélyi ortodoxia bizonyítékként mutassa fel őket. Amikor bejártuk ezt a tájat, hogy ellenőrizzük és riportsorozatban tárjuk föl e hír igazság-alapját, meghökkenne tapasztaltuk, hogy ennél sokkal súlyosabb a helyzet. Olyan vidékre érkeztünk ugyanis, amely – tekintélyes magyar történelmi múltja és öröksége ellenére – valójában fehér folt az anyaországiak térképein. Dél-Erdélybe, leszámítva esetleg Vajdahunyadot vagy Dévát, korábban nem volt szokás útra kelni, sem itthonról, sem a Székelyföldről, így a határon túli nemzetársak sorsa iránt kicsit is figyelmes anyaországiaknak – és a székelyeknek! – arról sem lehetett fogalmuk, hogy

A fehérvízi református templom romjai

itt számtalan olyan település található, ahol egyetlen magyarnak tart istentiszteletet a pap a hatalmas, ódon templomban. Vagy éppen mostanában temetik az utolsó hírmondót. És ahol a kihalt magyarságú falvak temetőinek érthetetlen feliratú sírkövei, templomainak szarufái, tetőcserepei most vándorolnak derék román földművesek házának fundamentumába, tetejére. Ezen az ismeretlen területen tehát úgy tűnik el a tekintélyes magyar múlt, hogy arról még csak segédfogalma sincs e múlt központjának, a mai Magyarországnak.

Meg az erdélyiek többségének.

E döbbenet és húsba vágó katarzis tapasztalatát kívánja átadni ez a könyv. Olyan tereket és időket mutatva be a hajdani magyar világból, amelyek történelmünk ciklikus nagytakarításaiban (vagy pusztán lustaságból) egyszerűen elvesztek. Elpárologtak közös emlékezetünkéből, hogy Kenyérmező vagy a piski híd, Abrudbánya vagy Nagyenyed pusztán néhány véres és elvont sorocska legyen tankönyveinkben. Velük azok az emberek, várak és istenházák, sírkertek és legendák is eltűntek, akik, amelyek mindennél többet tudatnak históriánk, közösségi sorunk értelméről – vagy éppen értelmetlenségéről. Többen panaszták: nem igazán szívderítő olvasmány ez a könyv, nincsenek happy endek, és a határon túli részek tablója valósággal depresszióba taszítja az olvasót. Igen, meglehet, akár haláltáncnak is tekinthető ez a kötet a III. évezred elejéről, melyben átokárusító ortodox kalugyer, szektásodó református pap, birtokaiba visszatelepülő magyar nemes, romboló és építő fantasztá fogja egymás kezét, és amelyben az ezredfordulós magyar világ meg a régi Magyarország abszurd élő és holt szereplői vonulnak föl. Csakhogy ezt a táncot még mindig, a reménytelenség tornácán is a happy end reménye tartja mozgásban...

Kérdéses persze, hogy ezt a „szomorú” könyvet, mely 2005-ben, nem sokkal a rossz emlékezetű népszavazás után jelent meg, miért kell újra kiadni 2011-ben. Hogy a 2005-ös kiadást követően három utánnyomást ért meg, és – erre vagyok talán a legbüszkébb – nyomában túrakörök alakultak, fejezetei alapján járva be, tárva föl az elcsatolt területek fehér foltjait, az önmagában talán még nem magyarázat. A politikai erőterek folyamatosan változnak, potentátok jönnek-mennek, az írások szereplői 2011-re már több esetben más státusba kerültek, sőt a szívünkhöz közel állók: a csángó Törökbúzás Péter és a muzsikus Zerkula János, a szepesi nobilitások, Máriássy László és Bornemisza István, illetve a rendkívüli tudású, hazájában mégis méltánytalanul el nem ismert balkanológus, Schütz István mára az árnyékvilágba költözött. A lényeg azonban mit sem változott. A III. évezred eleji magyar szórványvilág szinte értelmezhetetlenül borús

helyzetét dokumentáló *Külső magyarok* nem kívánt a napi események krónikása lenni: az egyes fejezetek a *Magyar Nemzet Magazin* riportorozataként jelentek meg először, s fő céljuk nem az aktuálpolitikai történések rögzítése volt, hanem történelmi tényfeltárás, a pusztulás és rombolás okainak, okozatainak kihántása az üszökből. És természetesen kétségbeesett figyelmeztetés: emberek, ezeknek a tájnak és embereknek a végzete a mi sorsunk előképe lehet! Amint egy nagyenyedi lelkipásztor fogalmazott: a csángósodás már a magyarországi végvidéket is fenyegeti...

Mivel napjainkban ez a figyelmeztetés nem érhető el a könyvesboltokban, a Scholar Kiadó szükségesnek látta átdolgozott, javított, bővített, képekkel gazdagon illusztrált formában újra megjelentetni e kiadványt. Ekképpen vált tíz esztendő munkája – a 2000-tól 2005-ig terjedő időszakot bemutató *Külső magyarok – Utazás a végeken*, valamint a 2005 és 2010 közötti korszakot feltáró *Trianoni menyecske – Szórványlétünk a Kárpát-medencében* – a III. évezred első évtizedének Kárpát-medencei panorámájává. A *Külső magyarok* sorozat két kötete önállóan is olvasható ugyan, ám több, az *Utazás a végeken* című könyvben felbukkanó szereplő, közösség, templomroncs újra megjelenik a *Trianoni menyecskében* – érzékeltetve néhány év szívszorítóan lendületes, ritkán visszafordítható változását. E két kötetet együtt forgatva teljesebb képet kaphat az olvasó befejezhetetlen vállalkozásunkról, amelynek „fedőneve”: *Külső magyarok*, a Kárpátokon túlra, a csángókhoz menekült Zöld Péter pap metaforája. És amely vállalkozás háttorszáját a *Magyar Nemzet* szerkesztősége, Lisztkay Gábor főszerkesztő biztosította, s a szerzőt Fehér Béla szerkesztő bátorította éveken át. Köszönet illeti mindazokat is, akik úton-útfélen lehetővé tették, hogy sikerre vihessem ezeket az expedíciókat: mindenekelőtt feleségemet és útitársamat, Major Anitát, akivel együtt jártuk be és éltük meg a hanyatló Kárpát-medencei tájakat, e kötetből a gyimesi csángó világot meg a történelmét vesztő Szepességet, és aki e szövegeket kérlelhetetlen lelkiismeretességgel meg empátiával gyomlálta át. Bálint Csaba székely „sárkóvác”, azaz keramikus barátomat, akinek leplezetlen döbbenete mindennél többet elmondott a dél-erdélyi állapotokról, amikor tolmácsolt nekem a kihalt magyarok falvaiban, és akivel csaknem öltre mentem Gyulaféhvároton az Egyesülés Termében, Erdély elvesztésének szimbolikus terében – igyekezőn visszatartani őt a radikális véleménynyilvánítástól. Ugyanígy köszönet a szombathelyi Kovács Jenőnek, aki riportjaimra felfigyelve javasolta, hogy csatlakozzam szórványjáró útjaikhoz, s így juthattam el kitűnő társaságával a peremek peremére; illetve mindazon erdélyi, felvidéki, délvidéki barátomnak,

Harci jelenet a szépasségi Kakaslomnic katolikus templomának freskóján

aki idejét, erejét áldozta arra, hogy olyan atlantiszi vidékekre kalauzoljon, amelyekre legbizarrabb álmaimban sem gondoltam.

Azt sem hallgathatom el, hogy amikor megjelentek a riportok, esszék, interjúk, majd összeállt belőlük ez a könyv, hogy igyekezete szerint megmutassa, mi mindent préseltünk közös történelmi tudatunk alá, meg azt is, hogy a „tömbmagyar” tájak mellett el kell jutni a mélyszórványvilág – azaz a nemzeti önismeret – bugyraiba, nos, akkoriban elhivatott emberek bátorodtak föl, s jöttek elő évtizedes „rejtekből”. Főként civilek és cívisek kerestek meg, hogy megsárgult fotóik, kéziratok krónikaik segítségével elbeszéljék: a nyilvánosságot kerülve hogyan őrizték meg családtörténetük kízó töredékeit. Vagy hogy barátokat, munkatársakat ragadva magukkal miképpen láttak neki isten háta mögött szórványtemető kitarításának és megóvásának.

A könyv fogadtatása egyértelművé tette: a ki nem beszélt, régóta gyötrő kérdések feltevése, kisebbségi közösségeink külső-belső nyavalyáinak feltárása, az elfeledett, láthatatlan tájainkhoz adott útkalauzátakat szakított át. Talán szerénytelenül vallom részben magaménak az érdemet, hogy Dél-Erdély titokzatos tájai egyáltalán fölkerültek

térképeinkre, és hogy a szórványmagyar, a szórványpap meg a szórványtemplom fogalma szélesebb körben terjedni kezdett.

Ma már szerencsére afféle divatfogalom lett a „szórvány”. Tartalmasabb, problematikusabb divat, mint a szócséplő, operettszenvedélyű trianonozás, amely felületességével és tehetetlenségével éppen azt segíti elő, ami Trianon legnagyobb rákfénéje: a feledékenységet. Részben ez az emlékezetvesztés okolható azért, hogy a szórványvilágban legtöbbször már nem emberekhez, nem gyülekezetekhez, hanem kezük omladozó munkáihoz: veszendő épületekhez zarándokolhatunk csupán, mert kihaltak a hajdan színmagyar falvak. S ezek az épületek, ha magukra hagyjuk őket, és ha nem jutnak ebek harmincadjára, építőelemeivé válnak az utódállamok mindent magába szippantó történelemhamisításának. A *Külső magyarok* akciónak, ha van tervszerűen eltökélt szándéka, hát ez: a szórványvilág ezredfordulós dokumentálásával rögzíteni a végvidékek kontúrjait, az utolsó magyarok utolsó templomait. Hogy ne legyen olyan zökkenőmentes folyamat egész falvak és városok átvándorlása a mi láthatatlanunkból az ő látszatuk birodalmába!

Újra és újra át kell élni hát a döbbenetet, amikor útra kelünk, és növényekkel benőtt szentélyekre, elsüllyedt falvakra és közösségekre bukkanunk, vagy olyan örökségvédőkkel találkozunk, akik a frontsebészek kérlelhetetlen mérlegelésével döntenek arról, melyik sebzett múltalem mentendő, menthető – vagy sorsára hagyandó haldokló. Szeretnénk e kötet újrakiadásával a feledékenység ellen harcolva emlékeztetni mindarra, ami peremre kényszerített, és ami elfeledett. De leginkább arra, hogy még eme összezavart, szerencsétlen, kismimizett állapotában is milyen hihetetlenül színes, gazdag és izgalmas világ a miénk.

A mi Kárpát-medencénk.

2011. augusztus hava

ERDÉLY ÉS A HEGYEKEN TÚL

Rapsonné várától
a Csángóföldön át
Máramarosig

*Óh, isten, agy moldvai magyarnak
magyar papot, olábnak oláb papot!*

Gorzafalviak fohásza, 1860

Kövek igaza

Régészeti barangolások a Székelyföldön

Hiába vadregényesen szépek tájai, hiába dúskálnak ásványkincsekben, természetes energiaforrásokban hegyláncai, mindhiába egyedülálló kulturális sokszínűsége: a székelyek földje parlagon hever. S ami rosszabb, e terület valóságos terra incognita a történelemkutatók, régészek, művészettörténészek térképein. Sejtelmek, lázas népi fantazmagóriák, ködös legendák tapadnak a székelyföldi romvilághoz: római kori hadi utakhoz, dák telepek maradványaihoz, százszor lerombolt és százegyszer is újjáépített pogány várakhoz, erődtemplomokhoz. Hármaskoporsókról, észveszejtő kincsekről, alagutakról, ősvárakról szól a fáma, rabonbánok, harkászok, táltosok lépnek le a *Csíki székely krónika* lapjairól – mongolos arcú, hunutód Csaba-nép őrzi származásának romantikáját.

A szép látomásokba fényt, tárgyilagosságot, megnyugvást hozhatna a terület mindenre kiterjedő régészeti feltárása. Ha nem a Székelyföldről lenne szó. Ám itt az efféle kutatások emberöltők óta bele vannak gabalyodva az eredetkérdés hálójába. Hagyományok, nemzeti történetírások törésvonalain kénytelen egyensúlyozni a tudós, míg működik történelmi lelkiismerete, és amíg bele nem szédül a szakadékba. Halálos verseny folyik a múlt birtoklásáért; mítoszok feszülnek egymásnak, mert itt a múlt kérdése létkérdés a nemzeti önigazolásban. A Székelyföld régészének mindközönségesen a „ki volt itt előbb” vulgaritásával kell szembeülnie: egyrészt a dákoromán folytonosságelmélet örök virágzásával, másrészt a hun–székely legendavilág szellemi diktátumaival.

Nehéz fényt vinni oda, ahol „a közösségért való egzisztenciális félelem” (Bibó István) acsarkodásba torkollik, ahol ezért politizálódik át végzetesen a kultúra és minden kulcstudomány, és ahol eluralkodik a „hisztérikus lelkiállapot, melyben nincs egészséges egyensúly a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok között” (Bibó). És nehéz a dolga a tudósnak ott, ahol a kisebbségi önvédelem a kutatások kényszerű

horizontja. Hogy mennyire keserves, elegendő csak Románia kormányzati honlapját idézni. Ion Calafeteanu még mindig „dákoromán etnokulturális szimbiózisról” értekezik zavartalanul, meg arról, hogy „a magyarokat I. Ottó megállította, így letelepedtek, szemüket délkeletre és keletre vetették. Meghódították a romániaiakat”. Még 1990-ben is megjelenhetett Ion I. Russu botrányműve, a *Románok és székelyek* (Români și secuii, Bukarest), amelynek más célja sem volt, mint a székelység román eredetének és a románok erőszakos, tömeges elszékelyesítésének igazolása. A történész alaptézise szerint a XII–XIII. századi székely betelepeléssel kezdődött az elmagyarosítás „a román nép természetes és kontinuos történelmi lakterületének közepén”. 1867 után pedig erőltetett ütemben folyt mindez, „csábítás, zsarolás, terror, erőszak, üldözés és szükség esetén gyilkosság révén”.

Talán szükségtelen az arcpírító tudományos képtelenségek felsorakoztatása, legyintheznénk, hogy a vészkorral leáldozott Ceaușescu udvari tudósainak, dák műhelyeinek napja is. Csakhogy a dákoromán délibáb ma is a hivatalos román történelemtudomány kiindulópontja. 2001 augusztusában a dákológia hívei második kongresszusukat rendezték meg Bukarestben. („A rómaiak a géta-dákok kései leszármazottai. A dák állam az európai kultúra fő forrása, innen terjedt szét kelet felé, a görögök felé. Mert mit is mond Hérodotosz? A görög nép három törzsből alakult ki, és ezek, köztük a dórok, Erdély területéről származnak. Vagy más példa. A klasszikus latin nyelv a vulgáris latinból fejlődött ki, amely géta-dák eredetű nyelv” – imígyen szóla Augustin Deac történész, a dákológia megrögzött híve.) A múltért folytatott versenyben az erdélyi magyarok hendikeppel indulnak. Ráadásul magyar oldalon sem hunyt ki a vadromantikus történelemszemlélet, mely Orbán Balázséknak még jól állt, ám a XX–XXI. században már lomha és veszélyes anakronizmusnak mutatkozik.

Sorin Mitu írja *Illúziók és valóság Erdélyben* című tanulmányában (*Beszélő*, 1998/9), hogy Erdély a románok számára Románia elválaszthatatlan része: a román sajátosságok hordozója és „a román érzület bölcsője”, lényege – azaz hiányzik a többségi köztudatból, hogy Erdély léte jóval megelőzte a román államét. A régészetnek ezért lenne sérelmeket gyógyító, elméleteket megdöntő és igazoló, történettisztázó szerepe a Székelyföldön, a múlt kincsesbányájában – nem úgy, mint boldogabb vidékeken, ahol e tudomány önmagáért is művelhető.

Benkő Elek, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tudományos főmunkatársa szerint komoly probléma, hogy 1989 decembere után elmaradt a román régészgárda elvi nyilatkozata, amely szaktított volna az addigi tudománypolitikai kurzussal.

– Az átpolitizált történettudomány veszélye, hogy gyakorlati cselekvésre ösztönöz azokon a vidékeken, amelyekben az „elmagyarosított románok” élnek, mivel e kutatók számára a kisebbség: Románia integritását veszélyeztető tényező – mutat rá Benkő. – Holott nyilvánvaló a két fél tudományos egymásrautaltsága: a mai országhatár irreleváns a régészet szempontjából, hiszen azonos földrajzi adottságú és történetű alföldi térséget szel át, lelőhelyeket is sokszorosán keresztezve. Az őskort kutató kollégák szót értenek egymással, mert a román régészek többsége tisztában van azzal, hogy a bronzkor még nem román illetőségű. Még a római korszak is nemzetközi, az igazi konfliktusok a népvándorlás korával kezdődnek. A román tudósok őstrománságról, a magyarok gepidákról, avarokról, a kettős honfoglalás elméletét vallók ősmagyarokról beszélnek. Ám az igazán érzékeny pont mindkét fél számára: a középkor – jelzi Benkő Elek. Hozzáfűzi, hogy a román tudományos közvélekedés szerint a románság már a IX. században letelepedett Erdélyben, és legjobb régészeik sem fogadják el az albániai etnogenezis és a balkáni bevándorlás elméletét, sem azt, hogy valójában III. Béla korától, a XII. századtól beszélhetünk a románság erdélyi jelenlétéről. A román régészeti gondolkodásra általában jellemző, hogy finomodott a Ceașescu-korszakban dívó történelemhamisítás, de a szakemberek a X–XI. századnál húzzák meg a felső határt, és ami azután történt, számukra nem létezik. Nem vesznek tudomást arról, hogy létezett magyar bevándorlás, faluépítés, termelés.

A történelemkutatás, a régészet nemzeti-érzelmi probléma a Székelyföldön, egész Erdélyben. Régész legyen a talpán, aki a nyugati civilizáció végvidékén tiszta fejjel művelni tudja tudományát! Hogy mekkora szükség van rájuk? Amint Kós Károly írja: „És a kövek igazat mondanak. Csak igazságot, és talán csak ők mondanak igazságot.”

Az ördög magyarul kísért

Sorra jönnek a hírek meghökkentő felfedzésekről. Két-háromszáz éves barokk templomokról, amelyekről meszelés, vezetékszerelés közben derül ki, hogy valójában Árpád-koriak. Mind gyakrabban felbukkanó rovásírás-töredékekről, középkori kisúri cserépkályhákon tovább élő pogány jelképrendszerről. És nem jönnek a hírek, csak sejteni lehet, barbár rombolásokról, türelmetlen parasztmesterek, értetlen

Középkori kályhacsempék a Székelyföldről

falusi plébánosok csákányos-vésős freskópusztításairól, évtized óta renovált, közben lassan a földdel egyenlővé tett gótikus templomról. Fájdalmas tény, hogy a Székelyföld régészeti feltárásában egyelőre műkedvelőknek és a vaktyúk-technikának jut a főszerep. És még ez a szerencsésebbik eset.

De ahol elvétve megjelenik a szakértelem, ott bizony lehull a lepel. Orbán Balázs, Jókai leg több székely ősváráról kisül, hogy vagy a bronzkor óta álló erősség, római táborhely maradványa, amely semmiféle magyar vonatkozású anyagot nem rejt, vagy a régi gyepűrendszer magyar határőrvárainak egyike, kicsiny és egyszerű építmény, sosem látott pogány székely főpapokat, kereszténységűző szertartásokat. „Hunológusaink” nagy bánatára jelenleg semmiféle lelet nem igazolja a hun–székely rokonságot, s egyes kutatók számára bajosnak tetszik a kettős honfoglalás elmélete is. Csakhogy ez nem minden. Az elenyésző számú ásatások kezdik felszínre hozni a múltnak azon részleteit is, amelyekről eddig csupán elméletek beszéltek. Kelletlen keresztények, morogva letelepedők temetői, életformák a kora középkorból, székely gyepűőrség, német lovagok, népvándorlások: csendben, elszántan ébredzik a Székelyföld tudós régészete.

Nagy kihívás. A székelyföldi régész fölgyűrheti az ingujját, hogy több évtized kényszerű vesztéglését, aknamunkáját helyrehozhassa. Erdélyben csupán szondázó ásatások folytak a két világháború között,

s a kutatások az ötvenes években indultak meg, amikor a múzeumokat újjászervezték. A hetvenes években azonban csaknem minden olyan munkát leállítottak, amely nem függött össze a román etnogenezis és a római hódítás kérdésével. De most már lehetne ázni, ha volna, aki ásson, sóhajt Benkő Elek. Igaz, versenyt futnak a román és a magyar tudósok, de 2001 nyarán életbe lépett a romániai műemlék- és örökségvédelmi törvény, amely szabályoz, engedélyhez köt minden feltárást. Eljött az idő, hogy az erdélyi régészet kibonta-

koz hassék, csak okosan, fundamentalizmus nélkül kellene dolgozni. Megoldandó az utánpótlás is, fejtegeti Benkő. A székelyföldi múzeumok egy részében ugyanis olyanok üldögélnek, akik nem feltétlenül érdekeltek a változásban.

– Nem túl biztató ugyanakkor, hogy Sepsiszentgyörgyön új, párhuzamos gyűjteményhálózatot kezdtek kiépíteni a románok, a Keleti-Kárpátok Múzeumát, amely gyaníthatóan igyekszik majd elszigetelni a magyar érdekeltségű régi múzeumokat, csupán kis helytörténeti kiállításokra szorítva őket a későbbiekben, egyszersmind arra törekedve, hogy a régészet teljes egészében román kézbe kerüljön – figyelmeztet Benkő Elek. – Mégis több városban a helyi magyar vezetőkön, értelmiségiekén bukik meg a kutatás. Az utolsó órában vagyunk: azokon a helyeken, ahol most csatornáznak, közművesítenek, értékes leletek kerülhetnének elő, ha nem rögtön markolóval esnének neki a munkának. De nagy a közömbösség. Székelyudvarhelyen például ma nincs semmiféle leletmentés, így a középkori városközpont maradványai szinte nyom nélkül tűnnek el a föld alatt..

Benkő szerint a román régészet technikai színvonala jóval gyengébb a magyarénál. A szakembereknek – kevés kivétellel – nincsenek átfogó történeti ismereteik Erdélyről, szegényes a kutatások gazdasági háttere, olyannyira, hogy többen Magyarországra járnak át tanulni, feltárni, pénzt keresni. Am ők kőkori körülmények között is tudnak, akarnak

dolgozni, sőt kialakulóban van egy fiatal, európeai román régészcsapat. A kolozsvári egyetemen nem elég erős a régészeti oktatás, így fennáll a veszély, hogy ettől az ambiciózus román tudósrétegtől lassan elmaradnak az elkényelmesedett erdélyi magyarok. Érdekes ugyanakkor, hogy mekkora a szemléletbeli különbség a magyar és a román kollégák között: a románok – különösen az erdélyiek – általában befelé fordulók, csak az eredetkérdés érdekli őket (az ó-romániai régészek többségéből hiányzik az Erdély-pszichózis, velük jobban együtt lehet működni). A magyarok viszont a térség teljes történetét, a nemzetek közötti összefüggéseket is kutatják, a bronzkort ugyanúgy, mint a középkort, a dákokat, akár a székelyeket – s nem csupán az önigazolásra törekedve. Igaz, a székely közvélemény olykor nyomást gyakorol tudósaira, hogy adjanak választ a román felvetésekre, ismeri el Benkő Elek, ezért a kívülálló könnyen mondhatja, hogy lám, ti éppen olyanok vagytok, mint a másik fél. A székelyföldi kutatásokat nem teóriákkal kellene kezdeni, hanem magabiztos anyagismerettel, szervezett kutatásokon, településtörténeti adatokon alapuló posztulátumokkal.

Lenyűgözően gazdag, de jószerével kutathatatlan múlt, sarokba szorított régészet, elhordott, elpusztított leletanyag: ezekkel a súlyos előfeltevésekkel indulunk a Székelyföldre. Rövidesen be kell látnunk, a helyzet sokkal összetettebb – és kevésbé reménytelen...

Zuhogó esőben, éjszaka érkezünk Székelykeresztúrra; Fülöp Lajos múzeumigazgató méregerős szilvapálinkával vár bennünket.

– Romániában ma nincs politikai akadálya a régészkedésnek, de hiányoznak az intézményi feltételek, a múzeumok nem tudják beiktatni munkatervükbe Erdély középkorának kutatását – mondja borongva az igazgató. – Ezért ez a korszak gyakorlatilag nem létezik, űr van ismereteinkben. 1989 előtt önjelölt, „magon költ” régészek tevékenykedtek, akik képzetlenek voltak, sokszor több kárt csináltak, mint hasznot. A Securitate felügyelte az ásatásokat: előfordult, hogy messze bent a mélyszántásban bogarásztunk cserepek után, amikor valaki ránk dörrent: „Hát az elvtársak mit keresnek?” Sajnos soha nem volt vonzó pálya a régészet, ma sem az, mert szinte képtelenség elhelyezkedni. Illetve: ha dákokat kutatna valaki, akárhol alkalmaznák – teszi hozzá Fülöp Lajos fejszóvalva. – Persze kegyetlen tudomány ez: a leletek alapján pontosan meghatározhatók a történelmi jelenségek. Ha a román régészek alaposabban utánajárnának a kontinuitáselméletnek,